
Jatkuvuutta

Hannu Syväoja

Isänmaallisuuskasvatus Suomen kansakoulussa

Tietoisen isänmaallisuuden eli nationalismin leviäminen alkoi Suomessa - kuten muuallakin Euroopassa - valtakeskuksesta, yliopiston ja hallinnon piiristä.¹ Voimakkaana virikkeenä oli Suomen 1809 saama autonominen asema. Tosin vain harvat suomalaiset ajattelivat, mitä mahdollisuuksia uusi asema voisi tarjota kansallisuuden rakentamiselle.

Aleksanteri II:n tultua hallitsijaksi isänmaallisuutta voitiin levittää laajoihin kansalaispiireihin. Se tapahtui kansanvalistuksen avulla välineinä yhdistykset, lehdet, kirjastot ja koulut. Seuraavassa käsittelen kansakoulua isänmaallisuuden säilyttäjänä ja edistäjänä pääpainon kohdistuessa ns. ensimmäisen tasavallan aikaan.

Seminaarit, isänmaallisuuden ahjoja

Koska Suomen kansakoulu oli syntynyt keisarillisen armollisuuden tuloksena, oli selvää että sen toiminnassa tuli näkyä lojaalisuus valtaistuinta kohtaan. Suomalaisuus sai näkyä, mutta vain omaa maata ihailevana patriotismina.

Sama henki oli seminaareissakin. Niistä tuli suomalaisen nationalismin etappipaikkoja. Herkimmin aktiivisen vastarinnan linjan omaksuivat oppilaat. Venäläistämiskausina eivät seminaarinopettajatkaan voineet välttyä ottamasta kantaa maan asemaan. Useimmat heistä olivat kuuliaisista virkamiehiä, joiden

oli vaikea nousta ylhäältä annettuja laittomia ohjeita vastaan. Varminta oli kannattaa suomettarelaista myöntövyyspolitiikkaa. Se takasi ainakin virassa pysymisen.

Toisena sortokautena suomettarelaiset luopuivat myöntövyysasenteestaan. Kun suojeluskuntia alettiin perustaa 1917, niin seminaarien miesopettajat ja oppilaat liittyivät niihin innokkaasti, myöhemmin siinä määrin että erityisten seminaarin komppanioiden perustaminen kävi tarpeelliseksi. Vuoden 1918 sodassa seminaariväen liittymistä valkoisiin pidettiin selviönä, joskin oppilaita oli punaistenkin puolella.² Naisseminaareihin syntyi Lotta Svärd -osastoja.³ *Akateemisen Karjala Seuran* aate sai innokkaita kannattajia ei-akateemisista seminaareistakin. Niihin perustettiin omia Karjala-seuroja.

Opettajat vaalivat seminaarista saatua isänmaallisuuden kipinää. Harvoja sosialistileiriin kuuluneita lukuun ottamatta kansakoulun opettajisto pysyi porvarillisena. Vaikka politikointi kansakoulussa oli virallisesti kiellettyä, monet opettajat ylittivät isänmaallisuuden ja puoluepolitikoinnin epämääräisen rajan, mitä pidettiin sotien välisen ajan ideologisessa ilmapiirissä miltei luonnollisena. Jotkut olivat mukana Lapuan liikkeen kyydityksissä. Talvi- ja jatkosotaan kansakoulunopettajat osallistuivat intomielisesti, mitä osoittaa kaatuneiden ja invalidisoituneiden opettajien suhteellisen suuri osuus. Vuoden 1944:n syksyllä Suomi teki välirauhan Neuvostoliiton kanssa. Se merkitsi äkkikäännettä maan politiikassa ja samalla himmensi kansakoulun kantamaa isänmaallisuuden soihtua.

Ennen tätä isänmaallisuus läpäisi kansakoulun kaiken työn, niin varsinaisen opetuksen kuin oppituntien ulkopuolisen toiminnankin. Seuraavassa esitellään isänmaallisuuskasvatuksen näkyvimpiä ja keskeisempiä toteutusmuotoja ja -välineitä. Niitä olivat joidenkin aineiden oppikirjat, opetustaulut, nuorten talkoot ja maanpuolustuskasvatus.

Lukukirjat ja historialliset nuorisokirjat

Isänmaallisesti sävyttyneitä oppiaineita olivat etenkin uskonto, äidinkieli, historia ja maantiede. Kolmen viimeksi sanotun osalta isänmaallisuus näkyy oppikirjojen aineksen valinnassa ja esitystavassa. Uskonnon isänmaallinen sanoma ei välittänyt niinkään oppikirjojen vaan opetuksen kautta. Tarkimman sisällöllisen tutkimuksen kohteina ovat olleet lukukirjat. Niissä on huomattu käyttöajalle ominaista ideologisuutta. Kerto-muksillaan ne ovat syövyttäneet lukijoittensa mieleen isänmaallisuuden symbolit ja ikonit, tehneet niistä institutionalisoitunutta tietoa. Marxin käsityksen mukaisesti venäläinen tutkija V. Pohlekin uskookin, että jonkin maan virallisen politiikan ydin ei löydy paksuista tieteellisistä tutkimuksista vaan koulukirjoista, selvimmin aapisesta. Aaro Salovaara pitää väitettä perusteltuna ja soveltaa sitä tutkimuksissaan (1983, 1992) sotienvälisen ajan lukukirjojen isänmaallisuudesta.

Kansakoulun alkuvaiheessa suosituksi lukukirjaksi nousi *Maamme-kirja* (*Boken om vårt land* 1875, suom. 1876). Kirjassa ei ole vain kaunokirjallista aineistoa, vaan tilansa saavat myös Suomen maantiede, kansa, historia ja luonnonolot. Etenkin venäläistämiskaudesta alkaen *Maamme-kirjasta* tuli todellinen oppikirjojen kestopuosikki: kymmeninä ruotsin- ja suomenkielisinä painoksina sitä käytettiin sekä kansa- että oppikoulussa 1900-luvun keskivaikeille asti.⁴ Suosio on perustunut Topeliukselle ominaiseen voimakkaaseen ja samalla lempeän tunteen sävyttämään kerrontatapaan, faktan ja fiktion yhteenkietomiseen, vakuuttavantuntuiseen todellisuudensävyyn ja sadun lumoon. Lukijat eivät odottaneetkaan eksaktia tietoa eivätkä asioiden täydellistä käsittelyä vaan isänmaallisen tunteen herättämistä. Kirjassa nousee vahvasti esiin isänmaallisuudessa juhlatyylissä myöhemmin viljelty kodin, uskonnon ja isänmaan yhteys. Kaiken kaikkiaan: *Maamme-kirjasta* tuli isänmaallisuuden kulttikirja. Venäläiset vallanpitäjät sallivat

Maamme-kirjan kaltaiset koulun oppikirjat, koska niiden isänmaallisuus ei terävöitynyt poliittiseksi nationalismiksi eikä näin ollen saattanut epäilyksenalaiseksi suomalaisten lojaalisuutta valtaistuinta kohtaan. Kirja oli sopusoinnussa myös luterilaisen "Huoneentaulun" periaatteiden kanssa, mikä kuuli-aisuutta esivallalle tähdentävänä sopi myös kreikkalaiskatolista oppia tunnustavalle keisarille. Lisäksi muistettiin Topeliuksen myötätunto Venäjää kohtaan itämaisen sodan aikana.⁵ Kaiken kaikkiaan *Maamme-kirjassa* saivat siunauksensa ilmentymishetkisen Suomen olot. Säätyerot olivat Jumalan maailmanjärjestyksen mukaisia, ja kullakin oli oma paikkansa ja tehtävänsä yhteiskunnassa. Vain Jumalan edessä kaikki olivat tasaveroisia.

Maamme-kirja kuului osana siihen suuren projektiin, jossa suurten nälkävuosien näännyttämä Suomi haluttiin nostaa vaurauteen. Päivi Rantasen (1993, 100) sanoin ahkeruutta tähdentävä kirja oli suuri "työmääräys" suomalaiselle rahvaalle. Sellaisena se oli sopusoinnussa myös kansakoulun periaatteiden kanssa, joihin kuului oikeastaan peruskoulu-uudistukseen asti valmentaa oppilaita käytännölliseen elämään. Teollisuuden puuttuminen teoksen aiheistosta osoittaa, että vanhahko Topelius oli jo jäänyt ajastaan jälkeen, vaikka jo kirjan ilmestymisaikaan maan metsäteollisuus lähti alkuun aivan räjähdysmäisesti. Uusintapainoksiin tosin tehtiin lisäyksiä ja asiatietoja pyrittiin saattamaan ajan tasalle, mutta korjaukset eivät aina tunnu kovin onnistuneilta.

Topeliuksen vaikutus näkyy myös siinä, että *Kalevalan* ja Runebergin ohella hänen teksteistään tuli perusainesta molempien kieliryhmien koulujen lukukirjoihin. Se välitti oppilaille kristillissiveellisen ja patriarkaalis-konservatiivisen maailman arvoja. Suomenkielisiin lukukirjoihin tuli vähitellen myös laajenevan kansalliskirjallisuuden uusia tuotoksia.⁶

Kansakoulun lukukirjoja kustansivat *WSOY:n* ja *Otavan* lisäksi *Valistus*, jolta tuli mm. Mikael Soinin ja kolmen muun

koulumiehen toimittama *Isänmaallinen lukukirja* (1907). Sillä pyrittiin terästäämään suomalaisten kansallistuntoa toisena sortokautena. Kirjan esipuheen mukaan tavoitteena oli “juurruttaa lasta yhä syvemmin ja kiinteämmin samaan isänmaahan, josta ‘Maamme-kirja’ kertoo”. Tämä tapahtui suosimalla suomenkielisten kirjailijoiden tekstejä. Päähuomio kohdistui isänmaan vaiheisiin ja luontoon. Luonto oli yleensä koko venäläistämiskauden paljon käytetty symbolien varanto; tunnetuimpia esimerkkejä on Ahon allegoria “Katajainen kansani”, joka sai paikan useissa lukukirjoissa.

Sotien välisen ajan lukukirjojen osalta tukeudun Aaro Salovaaran (1983, passim.; 1992, 22-27) tutkimuksiin. *Maamme-kirjan* hegemonia alkoi väistyä kustantajien julkaistessa moderneja lukukirjasarjoja. Niistä käytetyimpiä oli tekijäryhmän Horma – Huntuvuori – Saarimaa toimittama Kansakoulun lukukirja I – IV, joka alkoi ilmestyä 1927. Kirjoittajissa säilyi Topelius, uusina tulivat mm. Eino Leino, V. A. Koskenniemi, Lauri Pohjanpää, F. E. Sillanpää ja Pentti Haanpää.

Perinteisesti kirjoissa on runsaasti luonnonkuvauksia; ei yksin maisema vaan linnut ja kasvit saavat isänmaan symbolin merkityksiä. Muuttolinnut palaavat joka vuosi rikkaista etelän maista karuun ja köyhään Suomeen. Koivusta tulee myös kodin symboli Topeliuksen kuuluisassa sadussa “Koivu ja tähti”. Kaupunkia ja tehtaita kuvataan vain ohimenevästi. Teknisen kehityksen kuvauksessa on myönteisen odottava sävy, eikä ympäristöongelmia ja muita kaupungistumisen lieveilmiöitä juurikaan mainita. Tämä onkin aivan luonnollista, sillä ensimmäiset merkit ympäristön saastumisesta tiedostettiin yleisesti vasta viisikymmentäluvulla. Isänmaa esittäytyy ennen muuta runebergiläis-topeliaanisena karun kauniina maaseudun maisemana. Tyypillistäessä suomalaisen ihannemaiseman järvinäkymäksi lukukirjojen toimittajat eivät tulleet ajatelleeksi, että “joki-Suomen” lapselle kesäinen järvimaisema ei ole jokapäivää, Salovaara huomauttaa..

Puutetta kärsivien kotien lapsille onnellinen isänmaa ei voinut olla selviö, joten se oli lukukirjoissa rakennettava. Suomi kuvataan maaksi, joka on paljon kestänyt ja kärsinyt, luottanut Jumalaan ja synnyttänyt sankareita. Itsenäisyydestä iloitaan myöntäen samalla, “että uuden kansakunnan yllä lepää vuoden 1918 tragedian suruharso”. Kansallisen eheyttämisyhtymän vuoksi sitä ei suuremmin eksplikoida; eheyttämisen tuli tapahtua vanhalla taatulla pohjalla. Työväen oloille ja työväenkirjallisuudelle ei lukukirjoissa ole sijaa. Myöskään oman ajan ulkopoliittikaan ei puututa. Kaiken kaikkiaan tähtäimessä on yhteiskunnan sangen varovaiseen muuttumiseen pohjautuva valoisan ja ristiriidattoman tulevaisuuden mielikuva.

Valtaosaltaan nuorisolle tarkoitettua historiallista romaania ja kertomusta koskevissa tutkimuksissani (1984, 1998) olen tullut samantapaisiin tuloksiin kuin Salovaara. Itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä Topeliuksen aloittama ja mm. Santeri Ivalon, Kyösti Wilkunan ja Jalmari Finnen kerrostama suomalaisuuden traditio jatkuu itsenäisyyden alkuajan poikakirjoissa. Niitä hankittiin kansakoulujen lainakirjastoihin. Kirjojen aiheet liikkuvat ihannetasolla, etenkin suomalainen sotasankaruus on korkeassa kurssissa. Se projisoidaan vuoden 1918:n sotaan ja historiaan. Erittäin tunnetuksi tuli Otavan 1925 aloittama *Poikien seikkailukirjasto*, joka jatkui 1950-luvulle asti. Pekka Tarkka (1980, 407-408) on luonnehtinut sen vaikutusta lakonisesti: sarjan kirjojen innoittamina 1920-luvulla syntyneet nuoret miehet marssivat toiseen maailmansotaan. Militanttinen henki vallitsee mm. Jalmari Saulin, Kaarlo Hännisen ja Jussi Kukkosen (käytti myös nimim. J. Kulomaa) poikakirjoissa. Anni Swanin ym. tyttökirjojen aihepiiriin sota ei juurikaan kuulunut.

Poliittisen ja kulttuurisen ilmapiirin muututtua sotien jälkeen siihenastista idealismia kyseenalaistettiin. Esille pääsivät näkemykset, joiden valossa Suomi ei suinkaan ollut ihanneonnella vaan yhteiskunnallisten vastakohtien ja muiden ongelmien maa.

Muutos näkyi uusissa nuortenkirjoissa, mutta ei varsinaisen kansakoulun lukukirjoissa. Olivathan niiden käyttäjät vielä lapsia, jotka haluttiin pitää erillään heitä myöhemmin odottavista ongelmista. Sitä paitsi lukukirjan tehtäväksi katsottiin perinteiseen kirjallisuuteen tutustuttaminen. Puhtaasti kotimainen linja sekoittui kuusikymmentäluvulla toimitetuissa uusissa lukukirjoissa, joissa oli aineksia myös muiden maiden kirjallisuudesta.

Maantieteen ja historian kuvataulut ja oppikirjat

Historian ja maantieteen oppikirjojen isänmaallisuuden analysointi on jäänyt lukukirjoja vähemmälle. Vähiten on tutkittu näiden aineiden kansakouluopetuksessa käytettyjen kuvataulujen isänmaallista sanomaa.

Suomalaisissa historian oppikirjoissa pyrittiin perinteen mukaisesti seuraamaan suurten sivistyskansojen vaiheita, kansallisvaltioiden muodostumista ja kansanvaltaisen järjestelmän kehittymistä.⁷ Oppikoulussa ja seminaarissa yleisen ja Suomen historian oppimäärät esitettiin eri kirjoissa. Kansakouluopetuksessa ne eroteltiin eri jaksoiksi tai vuorokursseiksi, toisinaan molemmat nivottiin yhteen jatkuvaksi kertomukseksi (esim. F. A. Heporaudan kirjassa 1943). Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietinnön hengessä historian oppikirjoissa käsiteltiin etupäässä Suomen poliittista ja kulttuurihistoriaa. Yleisen historia tärkeyttä komitea perustelee Suomen syrjäisellä asemalla, mutta kehottaa rajoittumaan sellaiseen, joka on välttämätöntä isänmaan historian ymmärtämiselle. Komitea totesi, että kouluajan jälkeen historian tiedot unohtuvat helposti, koska "oppilaat koulun ulkopuolella eivät saa juuri mitään aihetta ajatella historiallisia asioita". Koska historian tietoja ei harjoiteta alinomaisella kertaamisella kuten esim. laskentoa ja kirjoitusta, jää aineksen muistaminen hataraksi. Ilmeisesti tästä syystä komitea suositteli historiallisten kerto-

musten lukemista; opettajan tulisi ainakin viitata tähän aineistoon. Historian opetuksessa ne ovat lähtö- ja levähdyskohtia, “jotka edistävät tapahtumien ajallisen sijoittumisen ymmärtämistä ja antavat väriä käsitellylle aikakaudelle”. Siten komitea suositti historiallisen fiktion avulla tapahtuvaa tunneoppimista.⁸

Ulkomaista esiteltiin tietysti eniten Ruotsin vaiheita. Ruotsinkieliset piirit toivoivat, että oppikirjoissa Suomen etuvartioasema itää vastaan tulisi selvästi esille. Toivomus toteutuikin jatkosodan aikana julkaistuissa oppikirjoissa. Tietenkään sotienvälisen ajan kirjoissa korostunut suomalainen nationalismi ei kaikin osin miellyttänyt ruotsalaisia. Suhtautuminen länsinaapuriin ei ollut vihamielistä mutta ei järin positiivistakaan.⁹ Salovaara mainitsee venäläisen V. V. Pohlekin väitteen, että tarkimmankaan tutkimuksen jälkeen 1800-luvun suomalaisista koulukirjoista ei löydä edes mainintaa maan kuulumisesta Venäjään. Väite ei pidä paikkaansa.¹⁰ Autonomian loppuvaiheessa Venäjän historiaa oli pakko esittää laajasti. Nuoren valtion kiinteyttäessä identiteettiään jäi laajempi kansainvälinen aspekti itsenäisyyden alkuaikojen oppikirjoissa heikoksi.

Suomen itsenäistyttyä autonomian aikana ilmestyneiden kirjojen uusintapainokset korjattiin nopeasti uutta tilannetta vastaaviksi. Esim. Y. K. Yrjö-Koskisen ja Väinö Voionmaan historian oppikirjan lopussa kerrotaan Suomen julistautumisesta suvereeniksi valtioksi ja ulkovaltojen sille antamasta tunnustuksesta; Venäjän hallituksen tunnustusta ei erikseen mainita. Sitten kerrotaan “katkerasta hinnasta, joka oli itsenäisyydestä maksettava”, kun “osa sosialistista puoluetta” käytti hyväkseen sekasortoisia oloja ja ryhtyi ’punakaartien’ avulla “kukistamaan kansan valitseman eduskunnan ja sen asettaman hallituksen valtaa sekä toimeenpanemaan täälläkin venäläismallista neuvostohallitusta”. Sitten kerrotaan valkoisten toiminnasta ja tasavaltalaisen hallitusmuodon säätämisestä.¹¹

Yrjö-Koskisen kuoltua vuoden 1917 alussa lähihistorian osuus jäi Voionmaalle. Hänen tutkijanlaatunsa oli humanistis-sosiaa-

linen ja samalla empiirinen. Puoluekannaltaan hän oli sosiaalidemokraatti, mistä selittyy hänen varovainen suhtautumisensa vuoden 1918 tapahtumiin; hän käyttää sodasta nimityksiä "kapina" ja "kansalaissota". Pysytteleminen erillään sodasta mahdollisti Voionmaan tieteellisen ja poliittisen uran nopean nousun vastaisenäistyneessä Suomessa.

Voionmaa sitoutuu suomalaisuuden traditioon mainitsemalla, että maan tulevaisuuden ehto on rehellinen työ ja tarmo, luottamus omiin voimiin ja pysyminen historialliselle perinteelle uskollisena. Suomen uusi asema innoitti Voionmaankin Suur-Suomi visioihin ja vaatimuksiin. Jatkosodan ajan oppikirjoihin ilmestyi Itä-Karjala ikään kuin osana Suomea. Opetuksen tueksi julkaistiin rajantakaisia alueita käsitteleviä tietokirjojakin. Sukukansojen vaiheiden esittäminen katsottiin ansioksi oppikirjan hyväksymisprosessissa.¹²

Rouhaisen mukaan historian oppikirjoissa suhtauduttiin kielteisesti kansanvaltaista järjestelmää uhkaaviin sisäisiin ja ulkoihin tekijöihin. Kirjoissa esitettiin luottamus kansainliittoon ja pohjoismaisten naapurivaltioiden tukeen. Historian oppikirjat kasvattivat lukijoitaan länsieurooppalaisen kulttuurin, kansallisvaltioiden synnyn, pienten kansojen itsemääräämisoikeuden ja suomalaiskansallisen kulttuurin ymmärtämiseen. Päivänpoliittisten kysymysten osalta kirjojen vaikutus mielipiteen muodostajina jäi vähäiseksi, sillä niiden sanoman vastaanottajat olivat nuoria. Rouhiainen kuitenkin väittää, että kokonaishahmotuksensa johdosta oppikirjoilla oli merkittävä vaikutus mielipiteen muodostajina. Ne kasvattivat lukijaansa yhteiskunnan jäseneksi. Takala puolestaan olettaa, että oppikirjojen viestiä tehostivat opettajan ohjailu ja ajan oikeistolainen henki.¹³

Kuvataulut olivat aikanaan tärkeimpiä opetuksen havainnollistajia. Niiden käyttö kouluopetuksessa on Johan Amos Comeniuksen idea. Useissa Euroopan maissa tuotettiin opetus-kuvatauluja jo 1800-luvulla. Suomenkin kouluihin hankittiin

1890-luvulla saksalaisia havaintotauluja. Vuonna 1898 Petrus Nordman suositteli maantieteen opetusoppaassaan kuvataulujen käyttämistä. Hänen mukaansa kuvat saivat olla sepitteisiä tyyppikuvia; saman vahvasti myöhemmin Kaarlo Hänninen omassa opetusoppaassaan.¹⁴

Kansakouluntarkastajat asettivat 1899 komitean suunnittelemaan suomalaisille kouluille sopivaa havaintovälineistöä. Komitea valmisti mietintönsä, ja sen perusteella *WSOY* julkaisi jo 1900 sarjan "Kymmenen Suomen historiaan liittyvää kuvaa" ja myöhemmin *Otava* "Historiallisen sarjan" (1908-27) sekä vuosina 1908-13 kahdeksan kalevalaisen ajan elämää ja esineistöä esittelevää kuvataulua. Myös *Valistus* julkaisi vv. 1903-1932 maantieteellistä sarjaa. Sen kuvien maalaamiseen osallistui useita taiteilijoita, useimmin Kustaa Kyyhkynen ja Vihtori Ylinen. Eräät kuvat maalattiin myöhempisiin painoksiin uudestaan. Kuvatauluja julkaisi myös kiertokoulunopettajaseminaaria Hämeenlinnassa pitäneen J. H. Tuhkasen perustama Kotikoulutoimisto. Sen tauluista tunnetuin on Albert Edelfeltin Porilaisten marssista 1902 tehty heliogravyyri.¹⁵

Havaintojen tekemistä pidettiin alkuaikojen kansakoulussa tärkeänä. "Opetuskaavassa" tuli määrätä, että "lapsia ensi vuonna eli alustavalla luokalla pitää niin sanotun näkemysopetuksen kautta harjoitettaman havaitsemiseen".¹⁶ Kuvataulusta opettaja johdatti oppilaat tekemään yksityiskohtaisia havaintoja, joista sitten opittavan asia kiteytettiin. Kun taulu oli esillä ehkä päiväkausiakin, niin tahatonkin syventyminen kävi mahdolliseksi. Kuva ei vielä ollut kärsinyt inflaatiota. Nykyisistä television 'kuvamyrskyistä' on mahdoton havaita yksityiskoh-
tia!

Valistuksen maantieteen kuvataulusarjaan ei liitetty selosteita, vaan tämä puoli jätettiin opettajan varaan. Alakoulun sarja rajoittuu maaseutuun, sillä valtaosa oppilaista oli maalaislapsia. Yläkoulun opetukseen tarkoitetut maantieteen kuvat esittävät sentään myös teknistyvää ja kaupungistuvaa Suomea. On huo-

mattava, että vain harvoilla lapsilla oli tilaisuus matkusteluun edes kotimaassa. Siinä mielessä ja tasapuolisuuden vuoksi kuvia on eteläisistä saaristoista lappalaiskylään. Suuri osa kuvista on luonnonmaisemia. Maisemallinen luonne on Kolia, Aavasaksaa, Imatran koskea ja Punkaharjua esittävillä kuvatauluilla. Myös kuvissa Laatokan saaristosta ja savolaisesta mäkkiasutuksesta maisemallisuus on hallitseva. Historiallista kulttuurimaisemaa kuvaa mm. näkymä vanhasta Porvoosta. Tyypillistä maaseutuasutusta edustaa Nousiaisten kirkon tienoo, hämäläinen ryhmäkylä ja eteläpohjalainen lakeus. Elävöittämiseksi ja havainnollistamisen rikastamiseksi näihin on sijoitettu myös ihmisiä arkiահerruksissaan. Samalla korostuvat työn arvo ja ahkeruuden hyve. Kaupungeista ovat esillä Helsinki monen kuvan voimalla, Turusta on tuomiokirkko ja Tampereelta koski- ja tehdasmaisema. Useat kohteet on myöhemmin nimetty kansallismaisemiksi.

Teknistä kehitystä esittävässä taulussa näkyy niiden yhteys maaseutuun ja maatalouteen, esim. Huittisten meijeri. Suomen teollistuminen ei vielä sotien välisenä aikana ollut ehtinyt kovin pitkälle; Mäntän tehtaatkin sijoittuvat tyypilliseen suomalaiseseen metsä- ja järvimaisemaan. Ehdoton päävientitavara oli puu, joten Kymijoen suu sahoineen antaa tästä hyvän kuvan Korkeista piipuista tupruava sankka savu on vielä 1913 edistyksen merkki eikä ympäristöongelma. Vesiliikenteen tärkeä asema näkyy kahdessa Saimaan kanavaa esittävässä taulussa. Kanava olikin maan ylpeydenaihe. Topeliuskin sepitti sen avajaisiin 1856 runon "Saima kanal". Juna puuskuttaa Etelä-Pohjanmaan viljalakeuksien halki ja raitiovaunu pääkaupungin vielä hiljaisia katuja. Lappalaisen poro pulkkineen, hevosierron voimalla liikkuva tukkilautta tai kalastajien pienet purret alkoivat modernisoituvassa Suomessa olla jäänteitä menneiltä ajoilta. Maallistuvan Suomen perspektiivistä myös pyhäaamun hartaus 1800-luvun alkupuolelta edustaa katoavaa perinnettä.

Historianopetuksessa havainnollistaminen koettiin ongelmaksi. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmakomitea totesi, että historia on lapsille vieras ala. Siinä ei liikuta kotoisissa oloissa; sitä paitsi lapsen on vaikea hahmottaa ja arvioida ajallisesti etäistä. Siksi historiallinen elämä tarjoaa havainnollisuutta niukasti. Kuva on hyvä apukeino, mutta ensisijaisena komitea kehottaa "luomaan sisäisiä, ainoastaan mielikuvituksessa syntyviä havaintokuvia, joihin rakennusaineita on verrattain vähän ja vaikeasti saatavissa".¹⁷

Komitean luonnehdinta sanoin luoduista havaintokuvista antoi opettajan subjektiivisuudelle vapaan vallan. Luultavasti tämä oli niitä seikkoja, joiden perusteella opettajaa syytettiin puoluepolitiikan syöttämisestä oppilaille. Opettajan oli kuitenkin varmintaa ja helpointa turvautua kuvatauluun. Suomen historiasta niitä oli Otavan sarjassa lopulta 14. Ne ovat kuuluisien suomalaistaiteilijoiden maalaamia. Aiheet ovat suurimmaksi osaksi keskiajan ja uuden ajan alun historiasta. Autonomian aikaa on kuvattu niukasti, eikä itsenäisen Suomen historiasta ole muuta kuin Suomen lippu. Gunnar Sarva laati kuvataulujen selitykset. Hän valottaa laajahkosti kunkin kuvan esittämää tapahtumaa ja sen historiallista taustaa. Selitykset ovat asiallisia, ja kirjoittajan ideologiset kannanotot kuvissa esitettyihin asioihin ovat luonteavia.

Ensimmäinen kuva esittää ruotsalaisten maihinnousua Suomeen ensimmäisellä ristiretkellä. Väinö Blomstedt on maalanut sen "Pyhän Eerikin legendan" perusteella. Sarva toteaa, että tapahtumasta ei ole jäänyt suoranaisia arkistolähteitä ja muutamien tutkijoiden mielestä ruotsalaisten 1154 (tai 1157) tekemä retki oli tavallinen rosvoretki eikä ristiretki. Tässä näpätetään välillisesti niitä - Topelius mukaanluettuna - jotka liian innokkaasti muistuttivat Suomen kiitollisuudenvelasta Ruotsille. Kuvassa näkyy ruotsalaisten suuri ylivoima ja parempi aseistus. Sarva toteaa, että suomalaiset pakotettiin kasteeseen ja he menettivät itsenäisyytensä. Mutta omalaatuisuudestaan he piti-

vät kiinni, sitä eivät muukalaiset saaneet heiltä riistetyksi, vakuuttaa Sarva painokkaasti ja myöntää kriittisestä asennoitumisestaan huolimatta, että Ruotsiin liitettyä Suomi pääsi osalliseksi länsimaisesta sivistyksestä. Ajan mittaan suomalaiset kypsyivät omintakeiseksi kansallisuudeksi ja pystyivät karistamaan vieraan ikeen niskoiltaan. Itsenäinen Suomi on asettunut Euroopan muiden sivistyskansojen rintamaan.¹⁸

Pyhän Henrikin markkinat.

Lennart Segerstrålen kuvassa “Pyhän Henrikin markkinat” keskiaikaisen kirkon vierellä vaihdetaan suomalaisia turkiksia Saksan kankaisiin. Taulu on tyyppikuva, jossa näkyy suomalaisten yhteydet ulkomaihin katolisuuden ja hansakaupan välityksellä. Sarva kertoo lahjuksia käyttävien saksalaisten laittomasta tunkeutumisesta sisämaan markkinoille.¹⁹

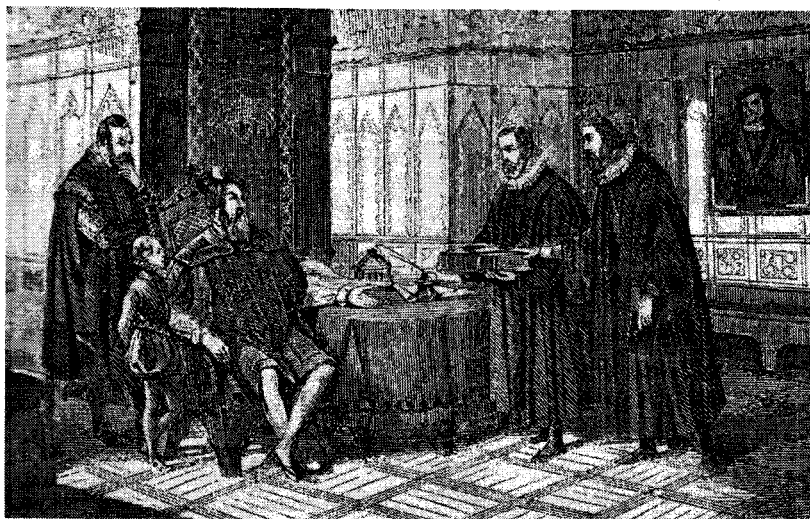
Albert Edelfeltin taulussa esittäytyy yksi varhaisimpia suomalaisen hengenviljelyksen näytteitä. Siinä Mikael Agricolan antaa Kustaa Vaasalle suomentamansa *Uuden testamentin*.

Selityksen mukaan kuningas yrittää tavalla suomalaisia sanoja, mikä osoittautuu työlääksi. Sanoma on nähtävästi sama kuin Arwidssonin tiliin pannussa lauseessa : “Ruotsalaisia emme ole, [—]”. Aihe tauluun lienee saatu Ruotsista, jossa Petrin veljekset, sikäläiset uskonpuhdistajat ojentavat raamatunkäännöksensä kuninkaalle.²⁰ Segerstrålen “Ilkan leiri Nokialla” -taulun selityksessä Sarva korostaa suomalaisissa historian

Mikael Agricola ojentaa Kustaa Vaasalle suomentamansa Uuden testamentin.

esityksissä jatkuvasti toistettua pohjoismaisen talonpojan vapautta. Hän huomauttaa nuijasodan vaikutusta koskevien arviointien ristiriitaisuudesta. Suomalaisuusideologialle asia oli pulmallinen: ihaillako vapauttaan puolustavia talonpoikia vai heidän vastustajaansa Suomen erillisasemaa rakentavaa Klaus Flemingiä. Historiallisia romaaneja on sepitetty kummankin katsomuksen pohjalta. Eero Järnefeltin maalaus *Aurora*-seurasta johdattaa 1700-luvun loppupuolen fennofiilien maailmaan. Sarvan mukaan seuran toiminta ei vielä virittänyt kansallisuustaistelua. Myöhempi tutkimus on pitänyt sitä suomalaisen kulttuurinationalismin alkuna. Tämä puoli käy esiin Haartmanin taulusta “Lauvantaiseura”. Sen ohessa Sarva kertoo Arwidssonin toiminnasta.²¹

Petrin veljekset ojentavat Raamatun ruotsinnoksen kuninkaalle.

Kansakoulun lehden pakinoitsija Diogenes piti Suomen historian kuvataulusarjaa korkeatasoisena. Tyylielty maalaustapa vaikutti sen, että läheltä katsoen jäykän ja puisevan näköinen maalaus alkoi elää, kun sitä katsottiin etäämpää oppilaiden pulpeteista. Sellaisina suomalaiset kuvataulut voittivat kirkaasti ulkomaiset, jotka pyrkivät autenttisuuteen pikkutarkkuudellaan. Diogeneen mukaan oli tärkeää luoda opiskeltavasta kohteesta kokonaisvaltainen mielikuva. Siten kuvataulu toimi myös taidekasvatuksen välineenä.²²

WSOY:n kustantamana ilmestyi kolmekymmenluvun puolivälissä Aarno Karimon 14-kuvainen historiallisten kuvataulujen sarja.²³ Sitä ennen kuvat oli julkaistu teoksessa *Kumpujen yöstä I-IV* (1929-32), jonka tekstikin on Karimon. Näin ollen kirja sopi kuvataulujen selitykseksi. Toisin kuin historioitsija Sarvalle kirjailija Karimolle oli ominaista rohkea fantasia ja Suomen tulevan suuruuden visionäärinen ennustelu. Kansakunnille on

ominaista esittää oma historiansa johdonmukaisena jatkumona muinaisuudesta nykypäivään. On huomattu, että tähän hahmotukseen liittyy paljon rakennettua – suorastaan keksittyäkin. Väitöskirjassaan historian tutkija-arkeologi Derek Fewster on pyrkinyt osoittamaan, “kuinka kaukainen kansallinen muinaisuus on Suomessa kuviteltu ja rakennettu 1500-luvulta toiseen maailmansotaan saakka”.²⁴ Muinaissuomalaisen suuruuden aika on ollut erittäin merkityksellinen kansallisuusaatteen kehitykselle.

Liikunta ja maastotaidot tärkeitä maanpuolustuskasvatuksessa

Itsenäisyyden alkuaikoina Suomen ulkopolitiikkaa leimasi Neuvostoliiton uhka. Maa oli houkutteleva kohde itänaapurille, koska tämä tiesi Suomen puolustuskunnan heikkouden ja oli luonut tänne kommunistisia aatteita levittävän salaverkoston. Uhka ja samalla muistutus Suomen maanpuolustuskasvatuksen heikosta tilasta oli tieto Neuvostoliitossa lapsille ja nuorille annettavasta pakollisesta ja tehokkaasta sotilasvalmennuksesta. Tässä poikettiin ajan Neuvostoliittoa mitätöntävästä linjasta, vaikka toisaalta itänaapurin maanpuolustuskasvatusta pidettiin liiallisena.

Vastavetona ryhdyttiin Suomen kouluissa antamaan maanpuolustuskasvatusta. Sen aktivointi lähti ennen kaikkea suojeluskunnista, mutta maanpuolustushenki oli vahva koululaitoksessakin. Aloitteita tehtiin, mutta konkreettisiin toimenpiteisiin lähdettiin vitkastellen. Maailmanpoliittisen tilanteen kriisiytyminen 1930-luvun lopulla terästi suomalaisten maanpuolustusvalmiutta. Aikaisemmin oli ilmestynyt maanpuolustuskasvatusta koskevia artikkeleita, mutta vuosina 1937–41 julkaistiin myös oppaita, joita käyttäen asiaan innostuneet opettajat pitivät oppitunteja ja järjestivät käytännön harjoit-

tuksiakin. Kannustusta tuli julkisen vallan taholta vasta sota-aikana.

Vastustustakin oli. Esimerkiksi *Suomen Rauhanliitto* ehdotti kouluhallitukselle 1928 lähettämällään kirjeellä kouluihin rauhankasvatusta. Ehdotuksella oli kuitenkin päinvastainen vaikutus: se herätti suojeluskuntajärjestön vaatimaan maanpuolustuskasvatusta. Jotkut opettajatkin vastustivat maanpuolustusta ja isänmaallista kasvatusta jopa kieltäytymällä liputuksesta isänmaallisina juhlapäivinä.²⁵ Kuitenkin opettajien maanpuolustusinnostus oli yleistä. Monet osallistuivat vapaaehtoisille maanpuolustuskursseille, ja innokkaimpien väitettiin opettaneen lapsille jopa kiväärillä ampumista.

Ensimmäisen tasavallan kansakoulun henki oli isänmaallisuudessaan yhdenmukainen, joten kotien puoluepoliittisia tai yhteiskunnallisia luokkaeroja ei pidetty maanpuolustuksen vaatiman yhtenäisyyden esteinä. Innostus olikin yleistä. Maanpuolustuksen tärkeydestä kirjoittajat esittävät toinen toistaan tukevia näkökantoja, osittain erilaisista lähtökohdista ja erilaisin painotuksin.

Kirjoittajien mukaan maanpuolustuskasvatukseen kuului henkinen ja käytännöllinen valmennus. Henkistä valmennusta oli jo koulun tavanomainen sivistämis- ja kasvatustyö; se vain vaati tilanteen mukaisen erikoissävyn. Kasvatuksen tähdätessä varaan orientoitumiseen ainakin Lauri Pihkala halusi jättää perinteisen sivistysaineksen vähemmälle. Tausta-ajatuksena oli *inter arma silent musae*, aseiden puhuessa runottaret vaikeenevat. Kirjoittaja halusi, ettei oppilaiden tietovarastossa olisi mitään mielipiteeseen perustuvaa, vaan kaiken piti olla eksaktia. Siten olisi äidinkielen opetuksessa tärkeätä opettaa oppilas ilmaisemaan ajatuksensa lyhyesti, täsmällisesti ja selvästi; tunneilmisujen harjoittaminen jääköön sivuseikaksi. Historiassa tulisi tähdentää sodan aiheuttamaa onnettomuutta, kansojen itsemääräämisoikeutta ja itsenäisyyden säilyttämistä sekä johtajapersoonallisuuden merkitystä. Henkisessä valmen-

nuksessa nousivat näkyviin vanhan kansakoulun kuuliaisuuden ja luonteen lujouden vaatimukset sovellettuina mahdollista sotatilaa varten. Huoneentauluetiikasta periytyi vaatimus tottelemiseen. Siihen sopi myös snellmanilaisen kansallishengen mukainen eettinen omatoimisuus sekä kouluopetusta sävyttäneen herbartilaisuuden tähdentämä luonteen lujuus ja itsekuri. Aatteellisella historian, maantieteen ja uskonnon opetuksella oli luotava maanpuolustushenkeä ja -tahtoa.

Hehkuen intoa Pihkala tähdensi koulun liikuntakasvatuksen merkitystä. Maanpuolustukselle siitä olisi suurin hyöty, kun se tapahtuisi etupäässä maastossa; maastossahan sotaa käytiin. Se oli maamme oloissa luonnollista ja taloudellistakin, koska valtaosa kouluista sijaitsi metsien liepeillä tai jopa metsässä. Jokaisen oppilaan oli harjaannuttava suunnistukseen, kartanlukuun, hiihtoon ja erätaitoihin.²⁶

Varsinaisten maanpuolustusoppaiden kirjoittajat jakoivat Pihkalan kannan. Joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta kirjoittajat eivät suosittelle varsinaista sotilaskoulutusta kansakouluikäiselle. Sodan aikana kasvatusta kuitenkin ohjattiin militantimpaan suuntaan mm. kehottamalla opettamaan armeijan komentokieltä. Lisäksi tuli väestönsuojelullinen näkökohta. Ohjeissa näkyy pedagoginen taitavuus siinä, että kasvatusta suositeltiin annettavaksi luontevasti, usein leikkinä. Kasvatuksen henki ja ohjelma oli samanlainen kuin sotilaspoikajärjestön koulutuksessa.²⁷

Vain harvat esittivät maanpuolustusta omaksi oppiaineeksi, eikä sitä sellaiseksi määrättykään. Maanpuolustuksellisuutta toteutettiin eri oppiaineissa joskaan ei aivan niin tehokkaasti kuin Pihkala oli suunnitellut. Poliittisen tilanteen muututtua syksyllä 1944 oppisisältö jäi luonnollisesti pois koulun ohjelmasta.

Nuorten talkootoiminta neljäkymmentäluvulla

Käytännöllistä isänmaallisuus- ja kansalaiskasvatusta kansakoululaiset saivat nuorten talkootoiminnassa. Se oli hyvin organisoitua, keskuselimenä toimivaan neuvottelukuntaan kuuluivat mm. kaikki nuorisotyön kanssa tekemisessä olevat tahot. Järjestöllä oli lukuisasti vakinaisia ja sivutoimisia työntekijöitä. Talkoiden maanpuolustuksellista merkittävyyttä osoittaa upseerien mukanaolo keskusorganisaatiossa.

Organisaatiossa näkyy kiinteä yhteys kansakoululaitokseen. Maa jaettiin kansakoulujen tarkastuspiirien kanssa yhteneviin talkoopiireihin. *Nuorten Talkoihin* liittyvä työ kuului kansakoulunopettajan virkatehtäviin. Esim. 1946 kunnan talkoopäälliköistä 85 ja koulupiirien talkoojohtajista 97 prosenttia oli kansakoulunopettajia.²⁸ Olojen parannuttua sodan jälkeen toimintaa alettiin vähitellen lopetella. Lakkautuspäätös tehtiin 1949.

Nuorten Talkoiden ohjelma oli monipuolisesti kasvattavaa. Tarkoituksena oli helpottaa maatalouden työvoimatarvetta, koota raaka-aineita, vaikuttaa positiivisesti nuorten luonteen kehitykseen, herättää aktiivisuutta ja työhalua, totuttaa säästäväisyyteen sekä luoda halua liikuntaan ja terveelliseen virkistytymiseen. Toimintamuodot olivat: [1] keräykset, [2] maatalous- tai muu tuotantotyö, [3] yleinen auttamistyö, [4] säästämistoiminta sekä [5] virkistystoiminta. Henkiseen valmennukseen kuuluivat leirit ja talkoojuhlat.²⁹

Nykyajan kierrätys on pikkunäpertelyä verrattuna nuorten talkookeräyksiin. Ero on siinäkin, että nykyinen elintasokierrätys kirpputoreineen on suurelta osin vapaa-ajan täytetoimintaa, mutta kovaa puutetta helpottavat talkookeräykset saneli välttämättömyys. Ne pantiin toimeen "tempauksina" ja "rynnistyksinä", ja niihin innostettiin järjestämällä yksittäisten koululaisten tai koulujen kesken kilpailuja. Osallistujat saivat kunniakirjan, jossa oli vuoden talkootunnus. Kilpailtiin mm. paperin-

keräyksessä ja marjastamisessa. Vuonna 1942 pidettiin kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön kehotuksesta Suomen ja Ruotsin keskeinen marja- ja apurehumaaottelu.³⁰ Apurehulla tarkoitettiin teiden varsilta ja joutomailta eläinten ravinnoksi kerättyä luonnonheinää ja pensaista taitettuja lehtikerpuja.

Vuonna 1944 jokaista koululaista kehoitettiin tuomaan kouluun 10 kg kuivaa koivuhalkoa, josta he sitten tekivät puukaasupilkkeitä armeijan autoille. (Varjo 1979.)

Keräysalat jaettiin maanpuolustukselle ja tuotantoelämälle tärkeisiin sekä muihin, joihin voi lukea myös rahankeräykset. Maanpuolustusta varten kerättiin metalli- ja kumiromua ja jopa kansakoulun oppikirjoja “korsukansakoulussa” opiskeleville sotilaille. Ajoneuvoja varten tehtiin öljypolttoaineita korvaavia puukaasupilkkeitä. Erikoisimpia keräyskohteita oli vadelmalehdet teenkorvikkeeksi. Teollisuuden raaka-aineksi kerättiin marjoja, kuusen- ja pajunkuorta, lumppuja, eläinten karvoja, lääkekasveja, pihkaa, rautanauloja, lasia ja pulloja. Maan tuotteet otettiin talteen maahan pudonneita tähkäpäitä ja metsän jätepuita myöden. Muut keräykset koskivat rahaa, vaatteita, huonekaluja, talouksesineitä ja jopa vanhoja silmälaseja. Vaatteita ja jalkineita meni Itä-Karjalaan, ja 1947 lähetettiin puolukoita myös Tanskaan kiitokseksi lapsille annetusta turvapaikasta sodan aikana. Tempauksissa valmistettiin erilaisia käsitöitä. Jalkineiden puutteeseen tehtiin tallukoita. Vuonna 1942 tavoite oli, että koulun kaikilla oppilailla olisi tallukkaat. Tavoitteen saavutti kahdeksantoista koulua, ensimmäisenä siihen pääsi Karkun Heinoo. Sodan jälkeen toiminta kohdentui askarteluun ja puhdetöihin. Vuodesta 1943 alkaen pidettiin auttamistalkoita, joissa työsuorituksena oli osittain keräystä.³¹

Talkooperinne oli ilmeisesti katoamassa, koska auttamistalkookehotuksessa selitettiin, että talkoot suomalaisessa talonpoikaiskulttuurissa eivät tarkoita oman talouden hyväksi tehtävää työtä vaan joukkomuotoista työtä toisten hyväksi. Vähävaraisia “aseveliperheitä” ja vanhuksia autettiinkin

Talkootyön iloa

monenlaisissa kotitöissä. Talkookasvatus tähtäsi lähinnä epäitsekkyuden kehittämiseen.³² Se jatkui myöhemminkin *Kansakoulun kerhokeskuksen* toimesta.

Lapsia ja nuoria motivoitiin ja heidän suorituksiaan mitattiin talkoomerkkijärjestelmällä; esim. 1942 rautaisen merkin sai 270 000 koululaista. Rintamerkeissä oli työhön, yhteistoimintaan ja säästäväisyyteen liittyviä symbolikuvia kuten lapio, sahra, muurahainen. Mottitalkoissa kunnostautuneet saivat rintaansa merkin, jossa oli kirveen kuva. Suorituksista tulevien pisteiden merkitsemistä varten lapsille ja nuorille annettiin erityiset talkookirjat. Tiedotustoimintaa hoidettiin sitä varten toimitettujen aikakauslehtien välityksellä.

Kerttu Varjo tarkastelee nuorten talkootoiminnan vaikutusta. Sen kansantaloudellinen merkitys oli suuri. Kun muuten omissa puuhissa ja joutilaisuudessaakin aikansa käyttävät nuoret mobilisoitiin työhön, jossa kertyi tuotteita ja työpäiviä, oli sen vaikutus maan kansantalouteen positiivinen. Nuoret muodostivat nykyistä termiä käyttäen 'kolmannen sektorin'. Talkoo-

kokemukset edistivät erilaisten luonnontuotteiden ja kierrätystavaroiden tuntemusta, mm. jätepaperin mahdollisuudet huomattiin. Vähäinen ei ollut säästäväisyyskampanjankaan vaikutus. Kasvatuksellinen merkitys oli paitsi totuttamisessa taloudellisuuteen ja ahkeruuteen sekä työn kunnioittamisessa myös siinä, että talkoouhat lähensivät oppilaita, opettajia ja koteja toisiinsa. Oppilaiden koulukeittolaan keräämät marjat ja muut tuotteet saivat eduskunnan säätämään 1943 lain, jonka mukaan jokaisen kansakoululaisen olisi saatava koulusta maksuton aterria. Nuorten talkootoiminta vireytti myös sitä tukevien nuorisjärjestöjen ja muiden yhteisöjen toimintaa.³³

Isänmaallisuuskasvatus muuttuu kansalaiskasvatukseksi

Isänmaallisuutta korostava suuntaus jatkui sotavuosina, mutta välirauhan jälkeen 1944 suhtautumista oli muutettava. Siihen kuului koulujen ja seminaarien oppikirjojen tarkastus. Jo vuoden lopulla asetettiin tätä varten toimikunta, jonka puheenjohtajaksi määrättiin L. Arvi P. Poijärvi. Sen tuli esittää korjattaviksi "erheelliset kohdat" ja sellaiset, joissa "annetaan erheellisiä tietoja ulkomaiden oloista". Määräykset tarkoittivat oppikirjoissa mahdollisesti olevia äärioikeistolaisia kannanottoja ja Neuvostoliittoa halventavia ilmaisuja.

Tarkistus oli tehtävä kiireellisesti. Näin ollen toimikunta ei esittänyt korjattaviksi muuta kuin sellaiset kohdat, joissa eksplikoitusti esitettiin toimeksiannossa tarkoitettuja seikkoja. Kirjojen hengen tarkistaminen olisi vienyt aikaa ja aiheuttanut pitkäksi aikaa pulan oppikirjoista. Korjattavaa löytyi tietenkin historian ja maantieteen oppikirjoista ynnä lukukirjoista. Pulan vuoksi kirjoja ei hävitetty, vaan opettajien tuli liimata paperia poistettavien kohtien päälle.

Uuden opetussuunnitelmakomitean mukaan kansakoulun historianopetuksen tuli ohjata oppilaat "kriittisesti suhtautumaan hankkimiinsa tietoihin ja tekemään varovasti johtopää-

töksiä”. Uutta suuntausta edustivat myös ehdotukset, että olisi kiinnitettävä enemmän huomiota “talonpojan ja työmiehen historiaan” sekä “työnantajan ja työntekijän suhteeseen eri aikoina”³⁴ sekä valmistaa oppilaat myös “laajempien yhteisöjen jäseneksi”, millä tarkoitettiin kansainvälisyyskasvatusta. Ylimmillä luokilla tuli keskustella radion ja sanomalehtien antamien tietojen pohjalla ajankohtaisista kysymyksistä. Toisten maiden ymmärtämiseen tähtäävää opetusta oli annettava maantiedossa. Jatko-opetuksessa oli keskityttävä “tietojen kokoamiseen, tarkistamiseen ja täsmentämiseen” sekä “selostettava eri ilmiöiden yhteiskunnallista ja sivistyksellistä merkitystä” ja “objektiivisesti tutustuttava valtiollisiin puolueisiin”.³⁵

Sotavuosien johtava kasvatusteoreetikko maassamme oli J. E. Salomaa. Kasvatuksen päämääräksi hän asetti “kansallisesti valveutuneen, verevän suomalaisen” kehittämisen.³⁶ Matti Koskeniemi liitti propagoimansa sosiaalisen kasvatuksen Salomaan kasvatusmalliin. Ensimmäisen tasavallan isänmaallisuuspaatos ohjattiin sosiaalisen toiminnan maanlaiseen uomaan. Sodan hävinneen Suomen kansalaisista tahdottiin kasvattaa nimenomaan sosiaalisia, jotta yhteinen ponnistus sodan vaurioittaman maan nostamiseksi onnistuisi. Sosiaalisuus tuotiin julki vuoden 1952 opetussuunnitelmakomitean mietinnösä. Tässä vaiheessa se ei enää merkinnyt yksilön huoneentaulumaista alistamista vaan hänen persoonallisuutensa kehittämistä harkitsevan yhteistyökykyiseksi.³⁷ (Päivänsalo 1971, 222, 228)

Oli palattu Snellmanin ideaaliin kansallishengen täyttämästä kehittyneestä yksilöstä, joka omaa järkeään käyttäen toimii valtionsa hyväksi.

Suomen suurmiesten elämäntyö ja merkitys noteerattiin kansakoulussa juhlimalla heidän syntymäpäiviään. J. L. Runeberg, suurmiehistä militantein, sopi mainiosti isänmaalliseen ajattelutapaan. Talvi- ja jatkosodan aikana Runebergillä oli korkeasuhdanteensa. Moskovan välirauhan jälkeiseen vasem-

mistohegemoniaan hän ei sopinut, mutta kansakoulunopettajiston valtaenemmistö pysyi oikeistolaisena; Runeberg oli edelleen merkittävä suunnannäyttäjä. Hänestä ei kuitenkaan voinut puhua suureen ääneen. Vaikka kansallisrunoilijan syntymäpäivä säilyikin liputuspäivänä, niin ajan hengen vaikutuksesta suomalaisten maanpuolustusinto laimentui. Sodan ja uhrimielen runoilijasta tuli suorastaan antisuurmies. Työläispiireissä ei aikaisemminkaan ollut lämmitty runebergiläisyydelle. Toimeentulostaan kampaileville paatokselliset sankarirunot tuntuivat kovin vierailta, milteipä naurettavilta. Väinö Linnan teoksissa on kohtia, joissa parodioidaan ‘vänrikkejä’ ja runebergiläisyys leimataan herrasväen kotkotukseksi. Tällaisen ilmapiirin valitessa on ymmärrettävää, että sotienjälkeisenä aikana kansakouluissa ei juurikaan pidetty Runeberg-juhlia.

Runebergin matalasuhdanne näkyi melkoisena vaike-nemisena hänen 150-vuotismerkkipäivänään 1954. Tosin Valle Ojaniemi kirjoitti *Opettajain lehdessä* 1954 Runebergistä. Luultavasti varovaisuussyistä hän syytti vain tiettyjä “ismi-kirjailijoita”, jotka vaativat suureen ääneen “kalevaloja ja vänrikkejä” paperikoriin, eikä maan uutta suuntausta vartioivia poliitikkoja. Kirjoittajan mielestä Runebergin unohtaminen ei sinänsä olisi korvaamaton vahinko, “mutta toisin kävisi, jos Suomen kansa lakkaisi arvostamasta niitä asioita, joita hän rakasti ja piti pyhinä”. Ojaniemi piti Runebergiä suomalaisten itsetunnon nostattajana. Olisi kohtalokasta, jos kansa lakkaisi uskomasta itseensä, hän painotti.³⁸ (Ojaniemi 1954)

Tavallaan Ojaniemen kannanotto oli varhainen oire Runebergin uudesta tulemisesta. Suomalainen identiteetti nousi 1900-luvun lopulla keskustelun aiheeksi. Runebergistä alettiin jälleen puhua kunnioittavaan sävyyn, ja *Vänrikki Stoolin tarinoista* ilmestyi uusintapainoksia. Kansalliseen itseymmär-rykseen pyrkimistä vauhditti Suomen vapautuminen tietyistä ulkopoliittisista sidonnaisuuksista.

Viitteet

- ¹ Sevänen 1995, 25.
- ² Rantala 2002, 151.
- ³ Kuikka 1985, 90 – 92.
- ⁴ Maamme-kirjaa on painettu 2,5 miljoonaa kappaletta.
Raamatun ja Katekismuksen jälkeen se on Suomen luetuin kirja.
- ⁵ Myötätuntonsa Venäjää kohtaan Topelius ilmaisi Helsingfors Tidningarissa julkaisemassaan runossa “Den första blodsdroppen”. Nyberg 1950, 304 – 308.
- ⁶ Sevänen 1995, 30 – 31.
- ⁷ Rouhiainen 1974, 301.
- ⁸ Ks. KM 1925:14, 110 – 114.
- ⁹ Rouhiainen 1974, 307.
- ¹⁰ Salovaara 1992, 22. Esim. August Kannisen maantiedon oppikirjassa vuodelta 1895 sanotaan selvästi, että “Suomi on perustuslaillinen valtio, joka on erottamattomasti yhdistetty Venäjän valtakuntaan, ja Suomen suuriruhtinas on Venäjän keisari” (mt. 17). Aleksanteri II korotettiin miltei suomalaiseksi suurmieheksi!
- ¹¹ Yrjö-Koskinen & Voionmaa 1925, 210.
- ¹² Talusmaantiedon oppikirjassaan (1922, 15-16) Voionmaa käyttää käsitettä “luonnollinen Suomi”, johon kuuluvat alueet Pohjan- ja Suomenlahdesta Vienanmereen, muina rajoina Syväri ja Äänisjärvi. Sama aihepiiriä Voionmaa käsittelee teoksissaan Suomi Jäämerellä (1918) ja Suomen uusi asema (1919). Eino Keskinen pitää (1930, 133-134) Voionmaan esitystä oivallisena lähtökohtana Itä-Karjalan maantiedon opetukselle. Hanna Favorinin vuonna 1918 ilmestyneen kansakoulujen maantiedon oppi- ja lukukirjan lopussa on erityinen täydennysosa, jossa Suomea käsitellään maakunnittain. Itä-Karjalaa ei esitellä.
- ¹³ Rouhiainen 1974, 310; Takala 1975.

¹⁴ Hakulinen & Yli-Jokipii 1983, 90-92.

¹⁵ Honkanen 1981, 26.

¹⁶ Ask 12/1866, 89§.

¹⁷ KM 1925:14, 108-109.

¹⁸ Sarva 1927, 3-10.

¹⁹ Sarva mt. 27-28.

²⁰ Sarva 1927, 51. Johan Gustaf Sandbergin Uppsalan tuomio-kirkkoon maalaama fresko tuli tunnetuksi, kun kuva siitä julkaistiin vuonna 1868 ilmestyneessä kirjassa Läsebok för folkskola. Nodin 2006, 50, 163.

²¹ Sarva 1927, 71, 87, 94-98.

²² Diogenes 1927, 168.

²³ Honkanen 1981, 26. Karimo toimi suojeluskuntajärjestön piiripäällikkönä ja sen jälkeen järjestön lehden Hakkapeliitan päätoimittajana. Hän julkaisi useita tietokirjoja ja kaunokirjoja, joiden aihepiiri liittyy useimmin sotaan.

²⁴ Fewster 2006.

²⁵ Himberg 1935, 259.

²⁶ Pihkala 1930, 19-21, 35, 39 - 44)

²⁷ Vrt. Kauranne 2000, 88.

²⁸ Varjo 1979, 33-37

²⁹ Varjo mt., passim.

³⁰ Varjo mt., 119-134.

³¹ Varjo mt., 56-82.

³² Varjo mt., 85-90.

³³ Varjo mt. 178-185.

³⁴ KM 1952:3, 97,,118, 121,124, 126.

³⁵ KM 1954:12, 103.

³⁶ Salomaa 1943, 125-126.

³⁷ Päivänsalo 1971, 222, 228.

³⁸ Ojaniemi 1954.

Lähteet

Ask 12/1866. Keisarillisen Majesteetin Armollinen julistus kansakoulutoimen lopullisesta järjestämisestä.

Diogenes 1927 Kuvatauluista. Kansakoulun Lehti 22/1927.

Fewster, D. Visions of Past Glory: Nationalism and the Construction of Early Finnish History. SKS/FLS.

Hakulinen, K. & Yli-Jokipii, P. 1983. Maamme kuvat. Valistuksen maantieteelliset opetustaulut 1903-32. Weilin+Göös.Himberg, A. 1935. Kansakoulut ja maanpuolustus. Kansakoulun Lehti 18/1935.

Honkanen, H. 1981. Vanhat opetustaulut - osa kulttuurihistoriaa. Opettaja 51-52/1981.

Kauranne, Jouko 2000. Sotilaspoikien kasvatusperiaatteet. Teoksessa Kasvatus ja koulutus murrosaikoina. SKHS:n XXXVIII vuosikirja..

Keskinen, E. 1930. Heimo-opetus kansakoulussa. Teoksessa Suur-Suomen koulu. Gummerus.

Komiteanmietintö 1925:14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö.

Komiteanmietintö 1952:3. Kansakoulun opetussuunnitelma-komitean mietintö.

Komiteanmietintö 1954:12 Kansakoulun jatko-opetus-komitean mietintö.

Kuikka, M. 1985. Suomalainen kulttuuri yläkouluseminaarien harrastustoiminnassa 1920-1930-luvulla. Koulu ja kulttuuri. 1985. WSOY.

Nodin, Anders 2006. « Fosterländska bildet ». Den svenska historien i 1800-talets illustrerade läromedel, historieböcker och romanfiktio. Acta Universitatis Gotheburgensis. Göteborg.

Nyberg, P. 1950. Z. Topelius. Elämänkerrallinen kuvaus. WSOY.

Ojaniemi, V. 1954. Onko tomu pyyhitty Runebergin otsalta?

Opettajain Lehti 6/1954.

Pihkala, L. 1930. Koulumme ja puolustuskunto. Suur-Suomen koulu. Gummerus.

Päivänsalo, P. 1971. Kasvatuksen historian tutkimus Suomessa vuoteen 1970. Ylioppilastuki ry.

Rantala, J. 2002. Kansakoulunopettajat ja kapina. Vuoden 1918 punaisuussytökset ja opettajan asema paikallisyhteisössä. SKS.

Rinne, R. 1987. Onko opetussuunnitelma ideologiaa. Opetussuunnitelma aikakautensa sosiaalisten ehtojen raamittamana skenaariona. Opetussuunnitelman tutkimukselliset kehukset. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.

Rouhiainen, P. 1974. Historian koulukirjat poliittisen mieliteen muodostajina maailmansotien välisenä aikana. Historiallinen aikakauskirja 4/1974.

Salomaa, J.E. 1943. Yleinen kasvatusoppi. WSOY.

Salovaara A. 1983. Kotomaamme koko kuva. Suomen kuvan muodostuminen kansakoulun lukukirjoissa 1919-1939. Kotimaisen kirjallisuuden pro gradu-tutkielma. Tampereen yliopisto.

Salovaara A. 1992. Kotoinen koivu ja siniristilippu. Isänmaa kansakoulujen lukukirjoissa.

Onnimanni 4/1992.

Sarva G. 1927. Suomen historiallisten kuvien selityksiä. Koulutarpeiden keskusliike Osakeyhtiö.

Sevänen E. 1995. Kirjallisuudenopetus ideologian ja kulttuurin tuotantona. Näkökulmia kirjallisuudenopetuksen kehitykseen Suomessa. Kulttuurintutkimus 1/1995.

Syväoja, H. 1998. "Suomen tulevaisuuden näen". Nationalistinen traditio autonomianajan historiallisessa romaanissa ja novellissa. SKS. 1984.

Syväoja, H. Suomalainen historiallinen romaani 1929-1948. Aiheiden, aatteiden, vastaanoton ja menekin tarkastelua. Koti-

maisena kirjallisuuden lisenssiaatin tutkielma. Tampereen yliopisto.

Takala, T. 1975. Koulun yhteiskuntaopetus ideologisen sääntelyn välineenä v. 1917-1975. Sosiologian lisenssiaattitutkimus. Tampereen yliopisto.

Tarkka, P. 1980. Otavan historia. Toinen osa. Otava.

Tiitta, A. 2002. Topeliaaninen Suomi. Hiidenkivi 3/2002.

Varjo, K. 1979. Nuorten talkoot. Suomen nuorison työliike 1940-1948. Suomen kulttuurirahasto.

Yrjö-Koskinen Y. K. & Voionmaa Väinö 1925. Suomen historia kansakouluja varten. 9. p. WSOY.